

módon készült üzemi évkönyvek természetesen jelentős forrásértéket képviselnek. Ki kell emelni azt a fontos tényt, hogy mind a szocialistabrigád-naplók, mind az — említett típusú — üzemi évkönyvek a szocialista üzemtörténet-írás új, csak a közelmúltban keletkezett — de egyre gyarapodóbb, s egyre általánosabbá váló — forrásai. Jól hasznosíthatók még az üzemi újságok, szemlék, értesítők, valamint prospektusok, árjegyzékek, gyártmánykatalógusok. A források kérdése olyan területe az üzemtörténet-írásnak, amely külön, önálló elemzést igényelne.

5. Néhány időszerű feladat

Konkrét témajavaslatokat arra vonatkozólag, hogy mely üzemek történetét, milyen üzemtörténeti témákat kellene elsősorban kutatni, aligha szükséges tenni. De külön fel lehet hívni a figyelmet az üzemek felszabadulás utáni — azon belül: az államosítások utáni — történetének a környezettel való együttes vizsgálatára, a munkásegység, az egységes munkáspárt létrejötte üzemi történetek megőrkítése, amelyek 1978-ban lesz a 30. évfordulója. Fontos — és az eddigi munkák tematikáját bővítő — feladat lenne a tömegszervezetek, a tömegmozgalmak üzemi története feldolgozásának napirendre tűzése, közöttük a Népfront története, amelyhez kitűnő segítséget szolgálhat a hazai népfrontmozgalom történetéről megjelent kétkötetes forrás-gyűjtemény. A közelgő 1918-as és 1919-es évfordulók kapcsán a polgári demokratikus forradalom, a KMP megalakulása és a Tanácsköztársaság alatti események szempontjából is kell és érdemes vizsgálni az üzemek történetét. Végezetül pedig: az üzemtörténet nemcsak és nem kizárólag az ipari üzemek, hanem a legkülönbözőbb vállalatok, s ezek között nem utolsósorban a mezőgazdasági üzemek, mindenekelőtt a termelőszövetkezetek történetének a feltárását is jelenti.

Az üzemek történetének kutatása széles körű mozgalommá fejleszthető. Dolgozók, műszaki és gazdasági vezetők, pártmunkások, történészek munkaközösségei alakultak ki már eddig is és jönnek létre a jövőben. Hiszen egy üzem bonyolult világ, amelynek megismeréséhez és pontos leírásához szerteágazó, nagy mennyiségű ismeretanyagot kell felhalmozni, s ez csak a dolgozók alkotó együttműködésével lehetséges.

Dr. Sipos Péter:

Az üzemtörténeti irodalom honismereti tapasztalatai

Noha a honismereti mozgalomban az üzemtörténet művelésének alapvető formája elsősorban a krónika és az évkönyv, úgy vélem, talán mégis érdemes összegezni a ma már mintegy 100—120-ra tehető könyvészeti anyag néhány tanulságát. A jelentős eredmények és a nemkülönböztető számottevő fogyatékoságok áttekintése társadalmi és módszertani szempontból egyaránt hasznosítható.

Az üzemtörténet fogalmát szélesen értelmezzük. Nem csupán a gyárak, az ipari termelőegységek fejlődésének vizsgálatát soroljuk ebbe a tárgykörbe. Ide tartozik a mezőgazdasági termelőszövetkezetek, az állami gazdaságok, valamint a közlekedési, kereskedelmi vállalatok, a bankok és a biztosító intézetek története is. Műfaji szempontból szintén változatos a termés. Igen gyakori, hogy egy-egy kiadvány címében ugyan üzemtörténetet ígér, de voltaképpen reklámkiadványról, vagy történeti adatokkal színezett gyártmánykatalógusról van szó.

Két betegség burjánzott el általában a helytörténet, s ezen belül is az üzemtörténet terén: a „jubileológia” és az „albumológia”. Az előbbi azt jelenti, hogy a vál-

lalatok szinte kizárólag valamilyen évfordulóhoz kötöttek hajlandók — erkölcsileg és anyagilag — támogatni saját történetük feldolgozását, s ebből az is következik, hogy néhány kivételtől eltekintve jobbra az ünnepélyes méltatást, az áhítatos dicsőítést várják el a valóságú ábrázolás helyett. Ebből a szemléletből következik a különleges minőségű papírra nyomott, sok színes fényképpel díszített reprezentatív kötet, amelynél a kongó frázisokat és a hig általánosságokat csak a röpké átlapozás időtartamára feledtetni a díszes kiállítás. Az ilyen albumok rendkívül költségesek és még a protokoll-célokat is rosszul szolgálják.

A gazdaságtörténet és a munkásmozgalom-történet feltárta a fejlődés fő vonalait és kialakított egy bizonyos összképet. Ez azonban még igen sok helyen hézagos, finomításra szorul. A színvonalas üzemtörténet mindkét említett ágazatot igen sok konkrét adattal, megfigyeléssel gazdagíthatja, sőt módosíthatja az általános megállapítások érvényét.

Bővül, erősödik az üzemtörténet-írás jelentősége a *társadalmi tudatformálásban* is. Növekedőben van a történetírás termékei iránt megnyilvánuló társadalmi érdeklődés, különösen nagy az igény a legutóbbi három évtizedről szóló gazdasági, társadalmi és politikai irodalomra, s talán erre az időszakra vonatkozóan marad el a kínálat leginkább a kereslettől.

A történeti tudat alakításának fontos eleme továbbá a *kisebb közösség múltja* iránti érdeklődés. Ez szerves része annak a vonalozomnak, amely az egyént ahhoz a szűkebb környezethez köti, amelyben éi és dolgozik. A lokálpatriotizmuson közkeletűen valamely helység különleges szeretetét értjük, a szülőhelyhez való ragaszkodást. Úgy véljük, korunkban a gyárak, vállalatok vonatkozásában is kialakulóban van a lokálpatriotizmus.

Az üzemtörténet „funkcionális” felfogása nem túri az egyoldalúságot, a szűk szemhatáru feldolgozási módot. Egyaránt fontos a gyár, a vállalat életének minden területe: a műszaki és a gazdasági tények, a politikai és a társadalmi jellegzetességek, a dolgozók életmódja és művelődési színvonala, a vállalati közösség szerepe a helység, a terület és az ország életében.

Az üzemtörténet további fejlődésének és tudományos emancipálódásának alapvető feltétele, hogy a tanulmányok komplex módszerrel, a valóságot kifejezve ábrázolják a gyár fejlődését meghatározó gazdasági, műszaki és társadalmi tényezőket, külön figyelemmel a sajátos mozzanatokra. Azok a munkák, amelyek szerves egységben vizsgálják a gyárat — mint termelő-gazdálkodó egységet s mint emberi kollektívát — több vonatkozásban hozzájárulnak a magyar munkásmozgalom sokoldalúbb, konkrétabb megismeréséhez.

Az üzemtörténeti irodalom kincsésbánya lehet a valóságos kizsákmányolás érzékletes ábrázolásához. Számos munka tartalmaz gazdag anyagot a bérezési, egészségügyi, szociális viszonyokról és közöl az üzemi, esetleg iparági környezetet megéleventítő munkarendeket és egyéb dokumentumokat.

Figyelemre méltó adatok gazdagítják ismereteinket az üzemi munkások politikai életéről, hangulatáról, nézeteiről. Magyarországon mind az állam, mind a munkáltatók egyik állandó és sarkalatos célkitűzése volt, hogy minden erővel megakadályozzák a munkásszervezetek belépését a gyárkapun. Törekvéseiket azonban csupán részlegesen sikerült megvalósítaniuk. A feldolgozásokból kiderül, hogy alig volt üzem, ahol ne dolgoztak volna kisebb-nagyobb számban osztálytudatos munkások — többnyire szakszervezeti tagok —, ők voltak az elégedetlenség erjesztői, körülöttük alakultak ki a változó személyi összetételű kisebb-nagyobb rokonszenvező csoportok. A tőkés korszakban mégsem volt minden üzem a munkásmozgalom bázisa. Sajnos ezt manapság sokhelyütt valamilyen „szégyenfolttnak” tekintik, holott az objektív körülmények vizsgálata valós magyarázatot ad a mozgalom gyáranként, vállalatanként eltérő hatékonyságára.

A történeti nézőpont adhat választ arra is, hogy bizonyos idényjellegű vidéki gyárakban a munkásság miért nem tanúsított harcosabb magatartást. A környező községekben munkanélküli agrárproletárok sokasága várt munkaalkalomra. Ezért a rendszeresen foglalkoztatott idénymunkások nem merték kockáztatni, hogy forradalmi fellépésük miatt a következő esztendőben elutasítsák a visszavételüket.

Hasonlóan érdekes kérdés, hogy az Osztrák—Magyar Monarchia, illetve a közös vámterület megszűnése, valamint a technikai fejlődés következtében fellendülésnek indult vagy újonnan megjelenő iparágak gyárjai (textil, vegyészeti, híradástechnikai, szerszám- és műszeripar) a két világháború között miért voltak a munkásmozgalom gyenge pontjai, miért voltak alig megközelíthetők nemhogy az illegális Kommunista Magyarországi Pártja, de jobbra még a legális, szociáldemokrata szakszer-

vezetek számára is. Néhány jelentős üzem (Kőbányai Szerszámgépgyár, Magyar Optikai Művek, Danuvia) történetének feltárása után egyelőre még csak feltételezésre vállalkozhatunk: a kiépülő, illetve fejlődő ágazatokban a tőkések merészebben és gyakrabban alkalmazták a „modern” bérezési és szociálpolitikai módszereket, hogy kifogják a szövet a munkásmozgalom vitorláiból.

A népi demokratikus időszakok kutatói számára az üzemtörténeti természetben első sorban az újjáépítés hősi hónapjainak lendületes és adatgazdag leírása a jelentős érték. Szinte kivétel nélkül valamennyi munka foglalkozik az élet és a termelés megindítása érdekében kifejtett erőfeszítésekkel, bizonyítja és méltatja a munkások áldozatkészségének, a szovjet katonai parancsnokok irányító, szervező tevékenységének és a szovjet hadseregeknek, mint elsőszámú megrendelőnek, nyersanyag- és élelmiszer-ellátó bázisnak a szerepét a gyárak helyreállításában.

A magyar társadalom fejlődésének új irányt adó 1945—1948 közötti időszak történetét is élénk szemekkel gazdagítja a munkások hatalmi túlsúlya kialakulásának üzemi keretben való elemzése.

Az üzemtörténeti munkának a szocialista építés korát tárgyaló fejezetei a munkásság sorsát és tevékenységét kísérik figyelemmel. Ábrázolják a munkához való új viszony kialakulásának ellentmondásos folyamatát, és hangsúlyozzák a munkaverseny-mozgalom kibontakozásának jelentőségét.

Különösen nagy figyelmet fordítanak a művek a gyárak új szociális, egészségügyi és kulturális létesítményeinek, szolgáltatásainak tárgyalására. A szocialista Magyarország szociálpolitikájának és kultúrforradalmának történetéhez gazdag anyagot szolgáltat az üzemtörténeti irodalom még akkor is, ha nem minden szerző fogja vállatára adatait.

Az irodalomnak a munkásmozgalom-kutatás szempontjából legkevésbé hasznosítható része általában mégis a szocialista építés időszakait felidéző fejezetek. Alig néhány munkában (a Magyar Pamutipar, a Goldberger Textilnyomógyár, a Mosonmagyaróvári Mezőgazdasági Gépgyár, a Danuvia és a pécsi gyárak története) folytatódik a szakszerű történeti elemzés. Helyére a politikai zsurnaliztikából kölcsönzött szövegek és a kiragadott, esetleges, éppen ezért csekély bizonyító erejű adatok lépnek. Nem kevesen feleslegesnek, károsnak, „ünneprontónak” tekintik az 1950 és 1956 közötti időszak ábrázolását, nemkülönben idegenkednek a problémák elemzésétől a konzolidáció és a további öt éves tervek időszakában.

Komoly fogyatékoság, hogy szinte alig elemzik az üzemek és a vállalatok belső életét, a szocialista demokrácia megvalósulásával összefüggő problémákat. Kevésé kap helyet az üzemek környezetformáló szerepének értékelése. Ezen kérdések megoldása interdiszciplináris kutató- és feldolgozó munkát kíván, amelyben gyümölcsöző lehet szociológusok, geográfusok, közgazdászok — esetenként az etnográfusok — együttműködése. Úgy véljük: az üzemi krónikák is akkor töltik be rendeltetésüket — a tegnap és a ma folytonosságának megőrkítését —, ha igazmondóan és sokoldalúan rögzítik az eseményeket és az adatokat. Hiszen szocializmust építő világunkban az eredmények és a gondok elválaszthatatlanok egymástól.

Dr. Szerényi Imre:

A pártarchívumok szerepe a honismeret művelésében

A honismereti munka egyik legfontosabb területe a munkásmozgalom történetének feltárása, a történeti kutatások eredményeinek széles körű terjesztése. E fontos munka egyik bázisává, egyben szervezőjévé válik napjainkban a helyi pártarchívum. A helyi (fővárosi és megyei) pártarchívumok 1962—1963-ban jöttek létre az MSZMP budapesti és megyei pártbizottságainak keretében. Elsődleges feladatuk a munkáspártok 1945 utáni iratainak összegyűjtése, szakszerű rendezése volt. Már a létrehozó határozat célul tűzte ki, hogy a helyi pártarchívumok e feladat elvégzésén túl vegyenek részt a helyi munkásmozgalom történetének feltárásában és megírásában, a megye többi közművelődési intézményeivel és szerveivel együttműködve.

A helyi pártarchívumok a fő feladatuk — tehát a munkásmozgalom dokumentumai összegyűjtésének és rendezésének — befejezése után először 1968—1969-ben, az észirózsás forradalom és a Magyar Tanácsköztársaság 50. évfordulóján végeztek ko-